
FILOZOFIJA NJEGOŠEVA PJESNIŠTVA

Lidija Vukčević

The author observes the specific characteristics of Njegoš's thought and mythic poetry in the light of the influence of philosophy, science and politics of his time as well as of the antique period, the Christian mysticism and enlightenment. In the poetry of Njegoš he finds authentic answers to the crucial questions about human and time, history and cosmos, but also the announcement of modern scientific works in the field of cognitive theory, atomic physics, and cosmography.

Što je specifično njegoševsko i filozofsko u pjesništvu autora i koji su aspekti njegova filozofskog kodiranja u poeziji? Obzirom da nije na djelu filozofija u smislu klasičnog poimanja filozofije - nalik npr. nekom filozofskom sistemu - valja reći da se u Njegoševoj poeziji nalazimo, u pogledu poetsko-filozofskih ideja, gotovo na polju beskonačnosti. Reklo bi se da svakim novim čitanjem i izučavanjem i njegovih temeljnih spjevova i pjesništva u užem smislu, nailazimo na nove rezonancije i mogućnosti iščitavanja refleksivnosti i filozofičnosti Njegoševa opusa. Nije teško pronaći ni novije filozofske intertekstualne relacije poetske filozofije na djelu.

Kako je riječ o vrlo distinktivnoj poetofilozofiji, različitoj u odnosu na srodne književničke pokušaje filozofiranja u stihu - geteovskom, puškinovskom, bajronovskom, ljermontovskom - možemo je pokušati razumijevati onako kako će nešto kasnije, razumijevati i koristiti svoju filozofiju istodobnosti, sinhroniciteta ili sumatraizma francuski simbolisti.

Obujam naše teme je nemali pa ćemo se zadržati na izučavanju filozofskih aspekata Njegoševe poezije u užem smislu, premda su uzeti u obzir i filozofski koncipirani fragmenti iz *Luče mikrokozma*, *Svobodijade* i *Gorskoga vijenca*.

Valjalo bi razmotriti u kojoj su mjeri Njegoševi filozofemi autentični, a u kojoj preuzeti ili prerađeni iz grčke i rimske književnosti i filozofije, srednjevjekovne i novovjekovne filozofije kršćanstva, odnosno novije francuske i njemačke književnosti i filozofije prosvjetiteljstva, sentimentalizma i romantizma.

Izvjesno je da Njegoš nije tvorac nekog zasebnog filozofskog mišljenja ili sistema. Usprkos činjenici da nema filozofskog polja koje nije dotakao svojim stihovima. Ne samo estetsko, poetičko, ontološko. On se posredno bavio i gnoseologijom. Stoga je teško odrediti što je dominantno: pretežu li etička ili estetska nad spoznajnim ili ontološkim pitanjima, esencijalna nad egzistencijalnim, makrokozmička nad mikrokozmičkim, politološka nad teološkim.

Ono što se često povezuje s Njegoševim pjesništvom jest i područje logike u širem smislu, dijalektike, retorike i filozofije jezika. Moramo napomenuti kako je Njegoš svojim stavovima iz filozofije prirode anticipirao i neke postavke suvremene fizike, najviše u odnosima mikro i makrokozmosa.

U njegovim krucijalnim djelima može se govoriti o jedinstvenoj mitopoezi koja je sazdana na osnovama antičke helenske kulture, bizantske kršćanske ikonike, te drevne slavenske mitologije. One su inkorporirane i u Njegošu suvremeno

romantičarsko osjećanje svijeta i čovjeka XIX stoljeća.

Upravo će se arhaisko i arhaično, mitološko i moderno, epsko-baladično i lirično povezivati s refleksivnim, filozofemskim i mudroslovnim kao referentna poetofilozofija u Njegoševu pjesničkom djelu. Naglasimo, koncipiranoj na naizgled proturječnom vitalističko-pesimističkom shvaćanju čovjeka i njegove povijesti.

Naša je teza sljedeća: Njegoš je imao vrlo razvijen osjećaj za apstraktno mišljenje, ali nije stekao dovoljno konzistentna znanja iz filozofije pa stoga nije mogao koristiti razvijeni filozofijski jezik. Uostalom, on ga ne bi *ni morao* upotrijebiti za književnost u užem smislu. Svoja je filozofska poimanja i skepse oblikovao inovativnim poetofilozofskim jezikom koji počiva na dijalektici, bipolarnosti, paradoksu, paroksizmu, proturječju ili kontrapunktu.

U tom kontekstu valjalo bi posebno ispitati značaj mediteranskog kulturnog prostora kao formativnog za ovog poetskog mislioca i lirskog filozofa koji se iskazuje i stihovima i prozom. Njegoš je svojim djelom i poetikom usredišten u romantičarski književni znak.

Njegoševo pjesništvo svojim mitemima, arhetipovima i simbolima pripada i antičkom i atičkom kulturnom svijetu i prostoru, tako svojstvenom njegovim južnoslavenskim i evropskim suvremenicima, ne samo južnjacima. Stoga su herojski patos, bizantski misticizam, dijalektičko nizanje paradoksa i proturječja ili pak tragičko poimanje svijeta, implicitni našem misliocu u stihovima, koji je ujedno, zahvaljujući i svojoj refleksivnoj poeziji jedan od najrelevantnijih stvaralaca južnoslavenskog književnog romantizma.

Najprepoznatljivija je u mediteranskom polju značenja prostorno-kulturna prisnost autorova djela s antikom. Vidljiva je i u stvaralačkom preuzimanju mitiziranih likova i motiva iz njenih književnih ostvarenja, u korištenju helenske mitologije, u

arhetipskim obrascima vrlo srodnima crnogorskima.

Uz duhovna putovanja u povijest kroz vrata suvremenosti neobično su značajna i Njegoševa stvarna putovanja u prostor. Nadasve ona u Beč, Italiju ili Rusiju. Ona su osim političkih i kulturnih, te osobnih razloga, bila ujedno i oblici istraživanja duha. Kulture, umjetnosti, običajnosti raznoobraznih suvremenosti i naslijeđa: južnoslavenoskog, austrougarskog, talijanskog, ruskog. Njegoš na svojim putovanjima uči: političku, književnu, teološku, filozofsku *stvarnost* na djelu. Stoga je pomicanje u stvarnom i idealnom duhu prostora i vremena rezultiralo i usvajanjem ideja tragičkog pesimizma, onoga što je već postojalo u vladici i pjesniku. Filozofije koja je bliska austro-njemačkoj ali i ruskoj književnosti. Upoznavanje, pak, puteva kršćanstva u Italiji, nauk Lomonosovljeve misli u Rusiji, uz obrazovanje stečeno u dječastvu i mladosti uz učitelja S. Milutinovića, morali su u književnim djelima stvoriti specifično filozofsko mišljenje, autentične mitopoeteme koji u koordinatama književnog djela funkcioniraju kao prepoznatljivi filozofemi.

Signalizirajući nam s jedne strane da je umjetnik svojeg vremena, romantičar i kozmopolit, Njegoš se s druge očituje i kao dijalektički mislilac u stihu, čime anticipira Nietzscheovog *Zaratustru*, ali i kao melankolični filozof egzistencije koji se epistolarnim ispovijestima približio melankoličnom pesimizmu Kierkegaarda. Ujedno Njegoš je i filozof prirode, anticipator moderne fizike i atomistike. Usuđujemo se reći kako je ne samo u *Luči mikrokozma*, najavio revolucionarne ideje atomske fizike u poimanju vremena, prostora, svemirskih tijela. U svojem književnom djelu najavio je dominantna pitanja filozofije egzistencije XIX i XX stoljeća.

Maestralni stihovi iz *Gorskoga vijenca* postali su klasični, ali i jasan naslut filozofije kršćanskog egzistencijalizma:

„Što je čovjek? A mora bit čovjek! / tvarca jedna te je zemlja vara / a za njega, vidi, nije zemlja.“

No zanimljivo je kako pažnju njegošologa nisu uvijek zaokupljali ne manje filozofični stihovi što im neposredno prethode:
*Djeistvija naprežu duhove / stjesnenija slamaju gromove...
Stradanje je krsta dobrodjetelj / prekaljena iskušenjem duša...
a nadažda veže dušu s nebom / kako luča sa suncem kapljicu.*
(GV. 2320-2330. stih) koji su ogledan primjer poetofilozofske sprege antičke dijalektike, kršćanskog misticizma i novovjekovne filozofije pesimizma.

Ili pak u stihovima iz Posvete *Luče mikorokozma*:

*U vremenu i burnom žilištu / čovjeku je sreća nepoznata /
prava sreća za kom vječno trči/*

*On joj ne zna mjere i granice / što se više k vrhu slave penje /
to je viši sreće neprijatelj.* (91-96. stih)

*Naše žizni proljeće je kratko / dan za danom vjenčaje se
mukom / nema dana koji mi želimo / nit blaženstva za kojim
čeznemo / ko će vjetar ludi zauzdati? / Ko l'pučini zabranit kip-
jeti? / Ko l' granicu želji naznačiti?... (101-111. stih)*

*S točke svake pogledaj čovjeka / kako hoćeš sudi o čovjeku /
tajna čojku čovjek je najveća ili Mi smo iskra u smrtnu prašinu
/ mi smo luča tamom obuzeta.* (131-135. stih) gdje nailazimo na dragocjena lirsko refleksivna, baladično meditativna mjesta koja su, gledano s književnoteorijske točke gledišta i oblikovanje filozofskog epa.

Na tragu smo jednog istog filozofskog shvaćanja ljudskog i sudbinskog kao zaludne patnje egzistencije: *Ako mi nijesi besmrtnosti svjedok, / a ti bič si meni i tirjanin ljuti / kojega bi samo sudba naopaka / morala čovjeku rad mučenja dati, / da mu kratki dani i ništavni život / u prokletstvu grkom i u plaču prođu* (9-14 stih. *Misao*)

Njegoš je želio proniknuti u najviše tajne postanja i postojanja, ljudskog smisla i kretanja pod zvijezdama: *...al njegovi snovi i sjećanja / kriju mu se jako od pogleda / bježe hitro u mračnim vrstama / u ljetopis opširni vječnosti.* (13-16. stih)

Upisavši se i sam najprije svojim umjetničkim djelom u *ljepotis opširni vječnosti* shvatio je da je čovjek kao konačno biće razapet između tame i sna, đavolskog i demonskog, svjetlosti i uma, razuma i stvaralačkog kao svojih ne samo distinktivnih već i bitnih antropoloških osobina. I ovdje lako otkrivamo njegoševsku genijalnu anticipaciju teorije o nesvjesnome ali i o arhetipovima koje su se razvile gotovo stotinu godina nakon pisanja i objavljivanja njegovih krucijalnih djela i misaone poezije.

Na tome tragu, kojem je temelj paradoks *Tvar je tvorca čovjek izabrana* (134) i nešto dalje: *tvar ti slaba djela ne postiže / samo što se tobom voshićava* (149). Njogoš gradi i svoju bujnu lirsko-meditativnu filozofiju i uobličava neobična autopoetička rješenja: *...što je skupa ovo svekoliko, do opštega oca poezija? Zvanije je svešteno poete / glas je njegov neba vlijanije / luča svj'etla rukovoditelj mu / dijalekt mu veličestvo tvorca* (175-180)

Stoga nam se čini važnom za filozofsko-poetski aspekt čitavoga djela ideja sadržana u ovim stihovima: *Svemogućstvo svetom tajnom šapti / samo duši plamena poete* (169-170)

Tema posebnog rada moglo bi biti istraživanje Njogoševa kršćanskog misticizma. Kod ovog romantičara neobično su značajna pitanja dualizma, kontrapunktiranje dijaboličkog i anđeoskog načela u ljudskoj sudbini. U kojoj je mjeri autor ustanovljavao, a u kojoj nadvladavao tragički vitalizam herojskim misticizmom i je li u historiji njegovih utjecaja dominantniji klasicistički ili prosvjetiteljski trag?

Vrlo je indikativna pjesma *Prosvještenije* pisana neobičnom mjerom, u šestercima: *Ti svakojzi stvari / daješ izgled drugi* (17. i 18. stih)

Ona je očito plod pjesnikove zaokupljenosti filozofijom iluminizma. Uvodni stihovi glase:

Ti po drugom ljudstvo / u umnome stanju / rađaš i prerađaš / i u red ga pravi / čovjeka dovodiš. (1-5) da bi u njenim dočecima stajale sljedeće stihovane misli: *I ostale stvari / sve bi mrtve bile / bez tvoga poretka.* (37-39)

Razvidno je da autor, pobornik prosvijećenosti i njenih načela kao praktične filozofije XVIII stoljeća, baštini njene dosege i u XIX stoljeće.

Na ovom se mjestu sastaju često spominjane i mitizirane figure autora: pjesnika, vladike i vladara. Važno je podsjetiti da u isto vrijeme u austrougarskom kulturnom i političkom krugu vlada ozračje koje su svojom prosvijećenom politikom ostavili Marija Terezija i njen sin Josip, pa ne bi bilo čudo da se Njegoš ne samo kao vladar i vladika već i kao politički filozof,

ugledao na stečevine prosvijećene monarhije koja je u mnogočemu kulturno-politički pandan sentimentalizmu i romantizmu. Osim ideje o jednakosti građana pred zakonom, koju su nekolike francuske revolucije stavile na vrh egalitarnosti, tu je i povjerenje u ljudski razum i iskustvo, kao temeljne kategorije civilizacije novog, prosvijećenog doba.

Naglo probuđeni individualizam nije u suprotnosti s romantičarskim zanosom novih naroda i nacionalnih pokreta. U tom smislu, možda bi „trojedinosti“ Njegoševe osobnosti trebalo dodati i četvrtu, racionalnu dimenziju: umnost filozofa i pobornika razuma, koji je na planu praktične političke filozofije mogao imati znatno većeg utjecaja da je poživio duže.

Možda najfilozofičnije od svih Njegoševih pjesama – pjesama u užem smislu, ne računajući spjevove, epove i stvaralačke prijevode-jest pjesma *Crnogorac k svemogućem bogu*, odnosno duža pjesma *Misao*. Obje su i svojevrsni koncept *Luče* i njene kraće verzije i poetski nacrti za veći spjev.

Prva je pjesma dugačka 160 stihova i sva je pisana u teološko-filozofskim tonovima i značenjima. Zanimljiv je način kojim nas autor uvodi u predmet svoga pjevanja:

O ti bićem beskonačni / bez početka i bez kraja! / Početak si sam osnova / i kraj svega u tebe je.

Dalje slijedi i fenomenologija toga bića koje je nemoguće sagledati: *te se ne daš da te vidi / oko duše najumnije.* (1-4.)

Iako mnogi kritičari vide nasljedovanje sličnih oda bogu u ruskoj, talijanskoj ili francuskoj literaturi XVIII i XIX stoljeća, ipak je na djelu autentičan pjesnički odgovor najvišim pitanjima vjere, boštva i teologije. No, da je riječ samo o deskriptivnom uvidu u božansku materiju ne bismo imali razloga da ovu manju poemu detaljnije istražujemo. Prema našem dubokom uvjerenju riječ je i o filozofiji u stihovima koja iskazuje jedan hipotetski dijalog između dva najsavršenija stvorenja svemira: čovjeka i boga.

Za to imamo potvrde u samome tekstu. Obzirom na to da je na djelu jedno *modernističko viđenje unaprijed*, u mnogim stihovima, navodimo one gdje je to najevidentnije:

Ah, ti stvari previsoka / jer si mene takvog dala / kratkovidna i malena? / I čemu sam ja podoban? (48-51) ili: No ah, tvorče, što sam smrtni / ja u srvanost tvoje sile / tvog mogućstva, veličastva?... (106-108),

Ti, božestvo previsoko / koje živiš u prostoru / nad prostorom / pod prostorom / u svijetlim planetama / u zrakama sjajna sunca (127-131) No ko će te opisati, / ko li umom obuzeti? „Um si kratak dalo čojku, / ne može te ni nazreti, / a kamoli vidijeti... (136-140)

Nadahnuti pjesnik romantizma nema dokaze o božanskom postojanju. Stoga stihovima pjeva apsurd i nemogućnost spoznaje: *Ja li smrtni da se ravnim / sprama tvorca besmrtnoga? Ja li tebe da s'podobim, / teb'koji si sama vječnost. (120-124)* te provodi jednu vrstu dijaloga između čovjeka i njegove umnosti o odnosu konačnog i beskonačnog, ljudskog i božanskog. Zanimljivo je da pritom ni na jednom mjestu, osim u naslovu, ne spomene imenicu *bog*.

Rekli bismo da uspostavlja bolnu dijalektiku tijela i duha, prožetu tajanstvenim zakonima kojima su sjedinjeni tek u božjem providenju.

Zato je nemoguće ne zapaziti čitajući ove stihove s udaljenošću od stoljeća i po, najprije „katalošku“ koncepciju

pjesme, koncipiranu kao *repertoar uzaludnih konzekvenција* o naravi Tvorca. To čovjeka čini nesretnim, najprije zato što nijednu njegovu osobinu ne može doseći.

Književnim postupkom nabiranja Njegoš kao da najavljuje nadrealistički stilski koncept i njegovu sklonost za navode, ponavljanja, povezivanja paradoksalnog. Nadrealizam će, ne zaboravimo, doći skoro stotinu godina kasnije.

U smislu gnoseološke nemoći čovjeka, bio on i pjesnik, jasno se razabire i očajanje zbog nemogućnosti ikakve spoznaje beskonačnog bića o kojem se pjeva, koje se naslućuje.

Bolna spoznaja o nemogućnosti znanja, jedna od drevnih gnoseoloških dilema, smrtnoga čovjeka ispunja tugom i nemoći i dovodi do prag osamljenosti i ojađenosti.

Vrlo nalik onome tipu rezignacije kasnijeg čovjeka modernizma, koji je već okusio ono što Njegoš započinje sjenčiti, ocrtavati: nemire i drhtanja koje će filozofija egzistencijalizma i XIX i XX vijeka uvesti u svoj filozofsko-književni repertoar.

Sličnih je filozofskih osobina pjesma *Večernja molitva* (397)¹ koja je ujedno i stanovita panteistička kozmogonija zakrivena mnogim simboličkim kodovima i jakim metaforizacijama. Zato i ona izmiče kanonskoj diobi na velika i mala Njegoševa djela.

Ujedno predstavlja i ogledno Njegoševo shvaćanje svemira: *Čuvstva blaga luču svetlu / i razuma ljudske vlasti / i sovjesti krasna jutra...* (129-131),

Ukr'jepi me, tvorče silni / hodom krjepkim šestovati / po livadi pravde tvoje / i istine putu tvoje; / daj mi snagu moći svete / vraga silu vnuternjega, / što horizont bića vedri / mračni moga, strt u koren. (153-160)

---

¹ Za koju se ne može s velikim pouzdanjem dokazati da je Njegoševa, iako je donesena u ekavskom prijepisu.

Ipak s velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da je autor sam Njegoš jer sva njena poetička struktura upućuje na njegoševski repertoar: i na versifikacijskoj i na lingvostilističkoj i na semantičko-filozofskoj ravni.

Zapažamo i filozofsku melankoliju kao oblik svojevrsnog filozofskog pesimizma kojim zaključuje *Večernju molitvu*. Ideja je to o ljudskom biću zamračenom tamom horizonta i satrvenom u korijenu. Iskazana je posve drugačijim stihovnim značiteljima i označenima od onih u pjesmi *Poeti*, spjevanoj najvjerojatnije oko 1833. godine, u koji je pjesnik onaj koji *bistro oko bača / put prestola svemogućeg tvorca, / pogledima tamu presijeca... kako munja debele oblake* (14-17)

Mogao je Njegoš već dobro načet bolešću ispjevati himnu večeri, nalik Lamartinovoj *Himni noći* koju je preveo za života a posthumo je objavio Lj. Nenadović 1861, ali sada odjekuje kao lični *memento mori*. Čak bismo mogli reći - ovaj je prepjev ujedno i vrlo osoban pjesnički testament Njegoša: *Zvuci čiste harmonije / u šaputu lepe duše / obleću i mene odziv / žizni bolje oživljava* (73-76)

I zaista stihovi: *pusti moje žertve miris / tvoga prestola žertveniku* (151-152) odjekuju u poetskom imaginariju kao anticipacija vlastitoga kraja.

Sagledamo li sumarno važnost Njegoševe filozofske lirike zapažamo njen važan doprinos na planu odnosa ljudskog individualnog i kolektivno-povijesnog. Potom u poimanju kategorija vremena, prostora, konačnosti i beskonačnosti, svjetlosti i sjena, odnosu između Erosa i Tanatosa. Filozofija kršćanstva i kasni helinizam povezuju se u zanimljiv judeo-kršćanski amalgam, a dijalektičko se koristi i kao retorički i kao filozofski postupak.

Na ovom mjestu valja napomenuti o tome kako je dio ranije kritike zamjerao Njegošu dualistički filozofski-teološki koncept izrastao na relacijama zemaljsko-nebesko, anđeosko-dijaboličko, pogansko-kršćansko, itd... Razmotri li se pak cjelokupno autorovo djelo u kontekstu književnosti kasnog romantizma odnosno u evropskim razmjerima od kasnog romantizma do uvoda u simbolizam, bit će nam jasno kako su paradoks i kontrapunkt u Njegoševoj poeziji anticipacija

modernističkih i donekle avangardističkih kretanja književne umjetnosti. I obratno, svojim je djelom, napose središnjim djelom svoga opusa, *Lučom mikrokozma*, Njegoš inspirirao jednog od najznačajnijih umjetnika našeg vremena, Dimitrija Popovića, da odgovori likovnim čitanjem glasovitoga djela ciklusom od devedesetak slika.²

Imajući u vidu i kanonski i komparativno aspektiranu povijest južnoslavenskih i evropskih romantizama moramo ne bez stanovitog prepoznavanja nepravednosti dosadašnjeg vrednovanja reći kako nam se čini da je Njegoš i svojom poezijom u užem smislu ali i filozofskim spjevom *Luča mikrokozma* dosegao ono što nijedan pjesnik romantizma nije polučio. Iznimno skladan amalgam lirsko-dramskog, epsko-baladičnog i filozofsko-egzistencijalnog u svojem književnom djelu. I što je još možda najzujbudljivije za stvaraoča u avanturi književnog oblikovanja, uspio je povezivati naizgled nemoguće vidove filozofsko-poetske stvarnosti: estetski i etički čin. Zato smatramo da su njegova književna pojava i značenje nezamislivi bez filozofskog sagledavanja njegovih radova jer su im implicitni. I čak usuđujemo se reći, filozofski je kod dominantan u Njegoševu opusu.

Smatramo da nijedan od romantičara njegova vremena u Evropi nije dosegao toliko zbižavanje književnosti i filozofije i na oblikovnom planu i na značenjskoj ravni. Taj novi suret lirsko-refleksivne baladičnosti i kozmogonijskog epa o susretu kaosa i kozmosa, čovjeka i boga izniman su doprinos svoj svjetskoj književnosti.

---

² O čemu smo pisali u pogovoru izdanju... *Misterijum Luče mikrokozma* i *Luča Luče* „Djelom što stoji pred nama Dimitrije je transliterirao filozofiju *Luče mikrokozma* u izuzetan autopoeitički iskaz: uspio je značenjsku gustoću spjeva prikazati do razvidne opojnosti Slike. Svjedoci smo i sudionici stvaralačkog čina integracije poetskih kreativnosti: s jedne strane njeagoševske zamisli „idejo, iskro besmrtna“ a s druge, dimitrijevske lirske, do perfekcije kultivirane Slike. Koja može stihu, misli, filozofemu dati likovni signum. Ne manje magičan od inspirativnog središta, tajne *Luče*.

Tek će znatno kasnije, na rubovima modernizma i simbolizma, njemački filozof Fridrich Nietzsche posegnuti za univerzalistički koncipiranom poetofilozofijom u stihovima svojim epohalnim *Zarathustrom*.

Većina književnika romantičara od francuskih i njemačkih do talijanskih, ruskih i južnoslavenskih ne zaobilazi središnja pitanja postojanja, ljudske, sudbine, smisla čovjeka i neizvjesnosti povijesti. Oni to čine najčešće poznatom točkom gledišta, *logikom srca*.

Njegoš naprotiv, ne zanemarujući emocionalni put, naglašava neophodnost razuma i uma, duhovnosti i božanstvenosti i u ljudskom postojanju i u kozmičkoj opstojnosti boga i svemira.

Tu je, rekli bismo, s jedne strane pionir a s druge arbitar u književnosti južnoslavenskoga romantizma. Znajući da se prah konačnosti može i mora neprestano nadvladavati djelima duha, umnom stvari, Njegoš se najčešće okreće misaonom aspektu ljudskosti kao najvećem utočištu ali i zadnjoj instanciji pred kojim se slama i skepsa: *...Tvojemu poletu, iako je kratak / um granicu staviti nikako ne može;* (40-41)

...Ah, misli sveštena, slatka pišto duše / ti me uvjeravaš, uvjeravaš jako / da čestica jesi ognja besmrtnoga (128-131)

Univerzalistička misao je ona koja je odoljela svome vremenu i svevremnosti, nadvladavajući svoje doba i kao najdiferentnije svojstvo Čovjeka dospjela do temeljnih tjeskoba i nelagoda našeg vremena. Filozofija vremena kako je poetski oblikuje Njegoš krećući se između dijalektičke retorike antičke filozofije i skepse kršćanske filozofije, između povjerenja u umne i prosvjetiteljske osobine civilizacije i straha od samouništenja te iste civilizacije, uspijeva svojim stihovima transcendirati pojavnost, fenomen, lično i vlastito i uzdići se iznad kolektivnog duha svoga doba. Takva misaonost emanira i u naše vrijeme zavidnu refleksivnost na svakoj stranici Njegoševa pjesničkog djela. I gotovo u svakom stihovnom fragmentu dokazuje neizvjesnost opstanka pod zvijezdama.

Jasno signalizirajući da u tijelu, *vremena tavnici* čovjek može djelovati nalik drevnome bogu, *kako on isto u beskonačnostma / što sveštenom mišlju skroji plan bitnosti / ...tako i ti isto u malome krugu /.. idealno stvaraš, jer ne moš na djelo* (Misao, 132-137).

Budući duboko svjestan da se filozofijom ne može promijeniti svijet, stoji nasuprot gotovo istodobnoj glasovitoj Marxovoj 11. tezi o Feuerbachu. *ovi svijet ništa drugo nije / osim jedno te priviđenije* (Zadovoljstvo, 7, 8. st).

Ne posustajući pred tjeskobnim konzekvencijama svoje misaonosti, svojim stihovima čini ono što ne može kao vladika ili kao vladar, *pjesnikuje*. Znajući da je jedino tada u polju beskonačnosti.

Iznimno je i to što se enigmatičnost i višeznačnost njegoševske stihovane misli može čitati na nekoliko razina. Na primjer: *Budućnost je naša velika taina, / koja se sadrži u onim njedrima / iz kojih je naše proisteklo biće*. (Misao, 37-39) jer ona je primjenjiva i na kršćanina, i na agnostika, i na poklonika kozmičkog reda.

Gledano pod svjetlom suvremene fizike, mogli bismo ovu misao shvatiti i kao poimanje postanka našeg svemira iz njedara kozmosa, koji s velikim udahom ili praskom, stvaraju nova sazvežđa. No to je tek jedno od raznorodnih pitanja kojima se Njegoš s mnogo lirske tankočutnosti, spoznajne strasti i duhovne zrelosti štedro posvećivao. I time naslutio puteve suvremene književnosti, nauke, filozofije, teologije.

Citati prema izdanjima:

- P. P. Njegoš: *Izabrana djela*, Narodna knjiga, Beograd 1964.
- P. P. Njegoš: *Pjesme, Luča mikrokozma, Proza, Prijevodi*, Prosveta, Beograd 1953.

Teorijska literatura:

- V. Đurić: *Njegoševa poetika*, Cetinje, 1949.
- M. Galović: *Doba estetika*, Antibarbarus-HDP, Zagreb, 2011.
- D. Petrović: *Luče Njegoševe noći*, Skanerstudio, Zagreb, 2012.
- D. Popović: *Misterijum Luče mikrokozma*, Zagreb, 2011.
- S. Natoli: *Stare al mondo*, Feltrinelli, Milano, 2002.
- M. Solar: *Uvod u filozofiju književnosti*, izd. SCSZ, Zagreb, 1978.